

УДК 811.133.1: 81'37

ПРО УНІКАЛЬНІСТЬ ТА ЗАКОНОМІРНІСТЬ У СЕМАНТИЧНІЙ ЕВОЛЮЦІЇ

О.Г.Мікіна

Серед французьких дієслів мовлення особливу увагу привертає лексема, що пройшла семантичну еволюцію, відмінну від споріднених лексем решти романських мов. Ідеться про одне з базових дієслів зі значенням ‘розмовляти’ – *causer*. Жодна з романських мов не зазнала подібної семантичної трансформації класичного дієслова *causor*. Дана стаття є спробою пояснити цей феномен.

Історія семантичного розвитку латинського дієслова *causor* є, з одного боку, унікальною, оскільки формування значення дієслова мовлення на основі вихідного латинського відбулося лише в одній романській мові, а з іншого – цілком закономірною, тому що ця значеннева еволюція знаходить паралелі з іншими латинськими лексемами.

Перш ніж викласти міркування з цього приводу, подамо значення латинського дієслова та значення тих дієслів, що наслідують вихідну лексему в неолатинських мовах. Дієслово *causar* було створено як дериват іменника *causa* ‘причина’, ‘привід’, ‘підстава’; ‘судова справа’, ‘процес’ і означало в класичній латинській мові ‘посилатися на щось’, ‘спричиняти’, ‘судитися, захищати справу в суді’ [1, с.161]. Цілком закономірними і логічними видаються значення сучасних романських дієслів, пор., іт. *causare*, ісп., порт., кат. *causar* ‘спричиняти, бути причиною’ [2, с.228; 3; 4, с.167; 5, с.362]. І лише французька мова кардинально змінила семантичну структуру латинського дієслова, внаслідок чого фр. *causer* не тільки потрапило до лексико-семантичної групи дієслів мовлення зі значенням ‘розмовляти’, але й, за словами Ж. Вандрієса, має всі шанси згодом витіснити з мови базове дієслово з цією семантикою – *parler* [6, с.204] (зауважимо, що у французькій мові є два дієслова з формою *causer*, друга лексема має ті ж значення, що й інші романські). Попри уявну неординарність подібної семантичної еволюції, детальний аналіз латинського дієслова, а також іменника *causa*, від якого походить *causor*, дозволить, на нашу думку, довести закономірність цієї семантичної трансформації. Але спершу варто зазначити, що навіть у питанні походження вказаних дієслів у літературі спостерігаються різні погляди, дослідники не можуть дійти згоди стосовно того, чи лат. *causor* є базою сучасних дієслів, чи безпосередньо іменник *causa* [2, с.228; 4, с.167; 7, с.114; 8, с.143]. В усякому разі для семантичного дослідження це питання не є принциповим, оскільки значення ‘спричиняти, бути причиною’, яке втілюють романські дієслова, включно з французьким дієсловом із цим значенням, логічно впливає із семантики як іменника *causa*, так і дієслова *causor*. Проте ми схильні вбачати в основі романських дієслів саме дієслово *causor*, дериват іменника *causa*, з наслідуванням первинних і набутих в ході семантичної еволюції значень.

У роботі, спеціально присвяченій іменнику *causa* та його дериватам, П.-Ж. Мініконі досліджує всі значення дієслова *causor*, зафіксовані в латинській мові в різні часи: ‘захищатися в суді’, ‘викладати претензії’, ‘скаржитися’, рідко ‘відмовляти’ [9, с.176-177]. Очевидною є прадавня і споконвічна прихильність цієї лексики до юридичного словника. Найпоширенішим значенням, до якого привела семантична еволюція *causor*, стало ‘звинувачувати’ (із цим значенням зберігається правовий статус лексеми), з яким *causārī* вступило в конкуренцію зі своїми префіксальними варіантами, дієсловами, що від початку означали ‘звинувачувати’ – *incusāre* (притаманне зазвичай письмовій мові) та *accusāre* [9, с.178]. У пізній народній латині дієслово *causāre* (після регулярної заміни відкладеної форми на правильну) залишається частотним, зберігає свої значення, розвинуті в ході еволюції, і завдяки цьому дає підстави сподіватися, що воно неминуче потрапить до національних словників, що і мало місце в усіх частинах Романії. Проте, як ми вже зазначили, тільки галльська латина стає полем розвитку значення ‘говорити’.

Семантична історія французького дієслова *causer* 'розмовляти' починається, безперечно, з семантичної історії латинського іменника *causa*. І тут принагідно зазначимо, що походження цього іменника залишається нез'ясованим, а тому вказати, яке значення є первинне, те, що означає причину, мотив, чи те, що пов'язане з судовою практикою, видається неможливим. Про цю невизначеність пишуть А.Ерну і А.Мейє, але водночас вони вважають, що численні складені похідні від *causa*, які пов'язані саме з судовою лексикою (пор. *causidicus* (*causa* + *dico*) 'той, хто представляє справу в суді', 'адвокат'; *accūsō* 'звинувачувати'; *excūsō* 'знімати провину, виправдовувати'; *incūsō* 'звинувачувати, інкримінувати'; *recūsō* 'давати відвід (суддям)', згодом 'не визнавати'), мали б вказувати на первинність значень, пов'язаних з юридичною термінологією. Проте А.Ерну і А.Мейє погоджуються з тим, що для латинян наочна первинність значення 'причина, мотив' визначалася частотністю і популярністю вислову *de causā* 'з причини', і тому вихідна семантика іменника *causa* в розумінні носіїв латинської мови не мала відношення до судових справ [1, с.161]. На думку А.Ерну і А.Мейє, іменник *causa* мав усі шанси усталитися як у мові права, так і в інших галузевих мовах завдяки перекладу грецьких лексем, насамперед дуже схожого за своєю семантикою на *causa* іменника *αἰτία*, що означав як 'причина, мотив, підстава', так і 'провина, звинувачення' [10, с.36].

Семантична еволюція латинських лексем часто залежала від потужного впливу грецької мови. Окрім цього, іноді несподівані зміни значень відбувалися завдяки розвинутій полісемії та культивованій граматики і письменниками синонімії латинських лексем. Так, на семантичний розвиток *causa* вплинуло його часте поєднання в мові з іменником *rēs*, основними значеннями якого були 'річ, предмет'. Причиною такого паралельного використання було те, що у *rēs*, окрім цих значень, були й інші, що збігалися з дефініціями *causa* – 'причина', 'судова справа, процес' [11, с.873-874]. Це ілюструє приклад з Ціцерона: «*quae ex re ipsa causaquae ducuntur*» [1, с.161] – «це впливає з причини» (в цьому прикладі ми бачимо типове для латинської мови одночасне використання двох рівнозначних синонімів, у даному випадку, ключове для семантичного розвитку аналізованої лексеми використання іменників *rēs* та *causa*). Поступово така семантична розмитість посприяла тому, що іменник *causa* почав перетягувати на себе значення, притаманне іменнику *rēs* – 'річ'. Так, у мові використовувалися з однаковою частотністю та однаковим значенням два вислови – '*quam ob causam*' та '*quam ob rem*' – 'з цієї причини', 'внаслідок чого'. У пізній латині *causa* витісняє *rēs* взагалі, про що свідчать сучасні романські лексеми – фр. *chose*, іт. *cosa*, ісп. *cosa*, порт. *coisa* 'річ' і т.д. Звертає на себе увагу форма поданих романських лексем, а саме: загальна для всіх мов монофтонгізація та палаталізація французької лексеми, – це свідчить про безперервну еволюцію іменника *causa* з цим значенням в надрах народної мови.

На долю іменника *causa*, а також, на нашу думку, на долю дієслова *causor* вплинуло паралельне використання *causa* ще з одним іменником – *ratio*. Значення цих двох лексем, семантично розмитих і багатозначних, перетиналися, вони часто заміщували одне одного як синоніми. Е.Форчелліні, розглядаючи дефініції *ratio*, серед інших значень подає і таке: «*Ratio est causa*» [12, с.85]. Про іменники *causa* і *ratio* П.-Ж. Мініконі пише наступне: «Оскільки ці два терміни знаходяться серед найбільш багатих і найбільш розмитих, що має латина, ми стикаємося з серією інтерференцій, що з'являються одночасно в звичайній мові і в спеціальних мовах» [9, с.144]. Далі він подає кілька прикладів взаємної субституції цих лексем, ось один з них, взятий у Плінія, де обидві лексеми вживаються як синоніми із значенням 'причина': «*tempestatum imbriumque quasdam stas esse causas, quasdam uero fortuitas aut adhuc rationis incomperatae manifestum est*» – «очевидно, серед причин буревіїв і дощів одні є постійні, інші випадкові, або залежать від ще невідомого закону» [9, с.145]. Не дивно, що сучасні романські мови для вираження значення 'причина' використовують лексеми, що продовжують обидва іменники, пор., фр. *cause* і *raison*, іт. *causa* і *ragione*, ісп. *causa* і *razón*, порт. *causa* і *razão*.

Проте семантична еволюція іменника *ratio* заслуговує на особливу увагу в межах цього дослідження, оскільки саме вона, за нашими спостереженнями, зіграла вирішальну роль у появі значення 'говорити' у дієслова *causor*. А. Мейє, досліджуючи історію іменника *ratio*, пише, що його первинне значення було розмитим, і у самій латині цей іменник мав тенденцію закріпитися з конкретним значенням 'рахунок'. Але *ratio* отримав нові значення, які зробили з нього термін інтелектуального словника. Сталося це під впливом грецького іменника *λόγος* [13, с.226]. Значення *λόγος* у грецькій мові нагадують латинське слово *ratio*, оскільки і грецька лексема об'єднувала в собі як 'рахунок', так і 'розум' [10, с.766-767]. Залучення *ratio* для перекладу грецької лексеми в мові риторики та філософії призвело до того, що воно усталилося в народній латині і романських мовах саме із значенням 'розум' [1, с.821]. У народній латині від *ratio* було утворене дієслово **rationare* 'розмірковувати, робити висновки', проте воно вживалося і в значенні 'говорити', і в цьому знову, як вважають Ф. Ерну і А. Мейє, ключову роль відіграла грецька лексема *λόγος* із своїм основним значенням 'слово' [1, с.822].

Таким чином, паралельне вживання іменників *causa* та *ratio* мало всі шанси передати іменнику *causa* від *ratio* як споконвічних його значень, так і набутих у ході семантичної еволюції, в тому числі значення 'слово'.

Доказів використання *causa* із значенням 'слово' в літературі немає, як немає і документально засвідченого переходу до використання дієслова *causor* у значенні 'говорити', а є лише результат, що потребує пояснення, і цей результат – усталення французького дієслова *causer* у значенні 'говорити'. Проте беззаперечний, засвідчений у літературі вплив іменника *ratio* зі всіма його основними значеннями на *causa* може цілком логічно передбачати також вплив набутого лексемою *ratio* в ході еволюції значення 'слово' на контекстуальний синонім *causa*.

І тут важливо зазначити, що носієм розглянутих тенденцій семантичної еволюції, що привели до появи значення 'говорити' у французької лексеми, було класичне дієслово, всі названі впливи інших лексем і викликані цим семантичні трансформації стосувалися форми, що залишилася в межах мови, яка не зазнала народних фонетичних змін. Цей висновок є цілком очевидним з огляду на те, що за жодних обставин форма, що пройшла весь шлях романської історії, не могла залишитися такою, як у французького *causer*. А отже, в даному випадку йдеться про книжне дієслово. Історія народної форми була іншою.

Першими значеннями старофранцузького дієслова *choser* (а це вочевидь і є народна форма), що подають словники, є такі: 'сперечатися з кимсь', 'лятися, сваритися', 'звинувачувати, оскаржувати', 'кохатися' [14, с.106]. За даними А.Греймаса, з такими дефініціями *choser* зустрічається у творах французької літератури починаючи з 12 ст. Проте значення, пов'язані з мовленням, з'являються в період середньовісній французької мови, а найбільшого поширення це дієслово у формі *causer* набуває у 15 ст. Форма вказує на те, що в другому випадку йдеться про книжне запозичення, феномен, який був вельми розповсюдженим в цю епоху. А.Греймас фіксує за дієсловом *causer* такі значення: 'пояснювати', 'говорити', 'звинувачувати', 'розмовляти, бесідувати' [15, 95]. Ми бачимо, що комплекс значень народної галло-романської лексеми, з одного боку і комплекс значень книжної лексеми, з іншого, відрізняються тим, що саме книжний варіант має значення, пов'язані з мовленням.

Свою гіпотезу стосовно причин набуття дієсловом *causer* значення 'розмовляти', що є основним у сучасного дієслова, та решти інших, що були притаманними цьому дієслову раніше, виклав у згаданій праці П.-Ж. Мініконі. На його думку, *causer* замінило у мові інше дієслово – *causioier*, що мало як раз значення 'розмовляти' і було продовженням (після фонетичних змін, притаманних галльській латині) народного дієслова *causidicare*, засвідченого в Рейхенаузьких глосах [9, с.178]. Це дієслово утворилося від класичного *causidicus* 'адвокат', семантична структура якого, вміщуючи, окрім *causa*, корінь *dic* (< *dico* 'говорити'), цілком могла спонукати носіїв галло-романської мови до семантичної трансформації схожого за формою (однокореневого) дієслова *causer*. Така

версія виглядає цілком правдоподібно, тим більше, що, зважаючи на обмеженість цього семантичного явища рамками однієї романської мови, фіксація дієслова *causidicare* саме у Рейхенаузьких глосах, територіально пов'язаних зі Швейцарією, тобто з франкомовною зоною, додає гіпотезі П.-Ж. Мініконі зайвої переконливості. Проте, на нашу думку, фонетична еволюція *causidicare* не могла привести до *causer*. Обов'язково мала відбутися монофтонгізація *au*, а дифтонг *oi* у *causoier* не міг зникнути так безслідно. Або, якщо йдеться лише про вплив семантики *causidicare* на дієслово, що було в обігу, форма цього дієслова мала відображати фонетичні зміни. А отже, ми знову наполягаємо на тому, що *causer* 'говорити' має бути книжним запозиченням з пізнім виявом зазначеної семантичної трансформації, підготовленої ще у надрах класичної мови, що відбулося вже у національну добу і лише на галльських теренах. Нагадаємо, що, на нашу думку, ця семантична трансформація проявилася спочатку у вихідному іменникові *causa*, яке мало розвинути і закріпити за собою значення 'причина' і 'слово'.

А що ж відбувалося з дієсловом, яке фіксується старофранцузькою мовою? Поступова природна еволюція дієслова *causor* призвела, як ми бачили, до появи форми *choser*, засвідченої і текстами, і словниками, форми, яка не була пов'язана зі значеннями, що мають відношення до мовлення. Проте дієслово *choser* не залишило по собі ні народної форми, ні значень, з якими воно вживалося в старофранцузькій мові, на відміну від іменника *chose*, яке усталилося в мові всіх періодів і існує до сьогодні. Натомість в італійській мові і досі вживається дієслово *cosare* 'робити', яке пройшло той самий шлях семантичної еволюції, що і французька лексема. За даними П.-Ж. Мініконі, старофранцузьке *choser* також мало серед інших і значення 'робити', що використовувалося в широкому сенсі, і витoki цього значення знаходяться в народнолатинському дієслові *causār* [9, с.178].

Історія французького дієслова *causer* доводить важливу річ, яка є наріжним каменем у семасіології, – це ідея неможливості, або, принаймні, вкрай обмеженої можливості випадкових семантичних трансформацій. Незважаючи на здавалося б унікальність появи в латинського дієслова *causor* значення 'говорити' лише в рамках однієї романської мови, проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що зафіксований розвиток значень є логічним, знайомим фахівцям, що досліджують семантичну еволюцію, і таким, що вкладається в схему типових семантичних трансформацій. Особливим у цій історії є те, що мова йде про книжне запозичення, про лексему, в історії якої була значна перерва, лексему, що несла в собі паростки майбутніх змін і законсервувала їх до штучного відновлення дієслова в період середньовісній мови. Попри дещо фантазійний, на думку скептиків, характер даної гіпотези, її об'єктивність доводять факти семантичного розвитку, які були викладені у цій статті.

РЕЗЮМЕ

В статье прослеживается семантическое развитие французского глагола *causer* от его истоков в латинском языке. Несмотря на уникальность появления значения 'говорить' у глагола, который восходит к латинскому *causor*, только в одном романском языке, делается попытка увидеть в этом универсальное явление.

Ключевые слова: семантическая эволюция, уникальность, закономерность.

SUMMARY

In the semantic evolution of the French verb *causer* starting from its sources in the Latin language is traced. Despite the originality of gaining the meaning «to talk» of the verb (which descends from the Latin verb *causor*) only in one Romanic language a try to see it as a universal phenomenon is made.

Key words: semantic evolution, originality, regularity.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ernout A., Meillet A. Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots. – P.: C. Klincksieck, 1932. – 1108 p.
2. Cortelazzo M., Cortelazzo M.A. L'Etimologico minore DELI Dizionario etimologico della lingua italiana di Manlio Cortelazzo e Paolo Zolli. – Bologna: Zanichelli, 2004. – 1440 p.
3. Moliner M. Diccionario de uso del español, edición en CD ROM. – Madrid: Gredos, 2003.
4. Cunha A. G. da. Dicionário Etimológico Nova Fronteira da língua portuguesa. – Rio de Janeiro: Editora Nova Fronteira, 2003. – 940 p.
5. Fabra P. Diccionari general de la llengua catalana. – Barcelona: Edhasa, 1986. – 1787 p.
6. Вандриес Ж. Язык. Лингвистическое введение в историю. – М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1937. – 410 с.
7. Bloch O., Wartburg W. von. Dictionnaire étymologique de la langue française. – P.: Quadrige / PUF, 2004. – 682 p.
8. Dauzat A., Dubois J., Mittérand H. Nouveau Dictionnaire étymologique et historique. – P.: Larousse, 1973. – 814 p.
9. Miniconi P.-J. Causa et ses dérivés. Contribution à l'étude historique du vocabulaire latin. – P.: Les belles lettres, 1951. – 211 p.
10. Вейсман А.Д. Греческо-русский словарь. – Репринт V-го издания 1899 г. – М.: Греко-лат. кабинет Ю.А. Шичалина, 1991. – 1371 с.
11. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. – М.: Русск. яз., 1976. – 1096 с.
12. Forcellini Aeg. Totius Latinitatis Lexicon/ Opera et studio. – Prati. Typis Aldinianis, 1871, T. V. – 808 p.
13. Meillet A. Esquisse d'une histoire de la langue latine. – P.: Hachette, 1933. – 291 p.
14. Greimas A. J. Dictionnaire de l'ancien français. Le Moyen Age. – P.: Larousse, 1994. – 630 p.
15. Greimas A.J., Keane T.M. Dictionnaire du moyen français. – P.: Larousse, 2001. – 668 p.

Надійшла до редакції 22.02.2009 р.

УДК 811.111(73):729

ОБ ОДНОМ СЛУЧАЕ ВЛИЯНИЯ АМЕРИКАНСКОГО АНГЛИЙСКОГО НА КАРИБСКИЙ ВАРИАНТ СТАНДАРТНОГО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

А.В. Дроздов

Развитие лексико-семантической системы современного английского языка определяется факторами, связанными с его поливариантностью, взаимодействием национальных вариантов [1, с.87].

Актуальность настоящего исследования обусловлена возрастающим интересом к проблемам пространственной вариативности языка, недостаточной изученностью территориального варьирования английского языка в развивающихся странах и механизмов формирования вариантных языковых систем.

Объектом исследования является функционирование словоформы *gotten* в ее акциональных значениях в американском (АЕ), британском (ВЕ) вариантах английского языка и в карибском варианте стандартного английского языка (СКА).

Остановимся на **нерешенных проблемах**, которым посвящается данная статья. Ранее не исследовалась проблема изменения видов дистрибуции (свободной или дополнительной) в применении к словоформе *gotten* в ее глагольных упо-